

MAGDALENA DEPTUŁA

Uniwersytet Łódzki

ORCID: 0000-0002-0267-7598

magdalena.deptula@geo.uni.lodz.pl

PRZESTRZENNO-FUNKCJONALNE KONSEKWENCJE PODZIAŁU MIAST GRANICĄ

Spatial and Functional Consequences of the Division of Cities by a Border

Cities divided by a state border constitute an extremely interdisciplinary issue. Research on them in various scientific disciplines emphasises the complex nature of the phenomenon and the multitude of problems that concern it and require attention. Most often they are the subject of political, economic or sociological studies, primarily involving the analysis of borders and their variability over time, economic cooperation, border movement and European integration. Spatial research is much less often undertaken, despite the fact that this dimension is one of the first to experience the consequences of the 'division'. The tearing apart of an urban structure by a state border destroys the existing spatial cohesion of the urban organism and the network of functional connections it has created in the historical period of development. The aim of the study is therefore to discuss the spatial and functional effects of such a division and to formulate some general conclusions in this field based on the analysis of possibly different (for example, in terms of the origin and conditions of division, size and importance of centres in the settlement network) examples of divided cities, namely Jerusalem, Berlin, Nicosia and Gubin.

Keywords: divided city, political border, urban space, functional structure of cities.

WPROWADZENIE

Miasta podzielone granicą państwową stanowią przedmiot zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, głównie zaś geografii politycznej, politologii, ekonomii czy socjologii miast. Dość liczne prace, które powstają na różnych polach nauki, ukazują złożony charakter zjawiska oraz podkreślają jego fenomen. Najwięcej opracowań poświęconych zagadnieniu miast podzielonych granicą powstaje na gruncie geografii politycznej i politologii, które główny nacisk kładą na aspekty związane z granicami państwowymi, ich zmienności, funkcji i przenikalności, na współpracy transgranicznej czy funkcjonowaniu lokalnej administracji rządowej i samorządowej, zwłaszcza w warunkach integracji europejskiej. Ekonomisci z kolei miasta podzielone analizują z perspektywy funkcjonowania rynków przygranicznych, rozwoju produkcji, handlu i usług, tworzeniu się transgranicznego rynku pracy. W socjologii natomiast badania zorientowane są m.in. na analizę przemian struktur społecznych w miastach podzielonych granicą, w kontekście ich dezintegracji i reintegracji, czy też na zagadnienia tożsamości indywidualnej i zbiorowej społeczności dotkniętych taką formą podziału.

Miasta, które w toku swojego historycznego rozwoju na skutek okoliczności politycznych doświadczyły rozpadu swojej spójnej dotychczas struktury przestrzennej, stanowią wdzięczny przedmiot badań również dla geografów miast. Niemniej, na gruncie tej dyscypliny publikacji poświęconych aspektom przestrzennym i funkcjonalnym miast podzielonych ilościowo nie jest dużo. Co więcej przeważają badania empiryczne, zaś teoretyczne, systematyzujące, jeśli w ogóle się pojawiają, stanowią w nich najczęściej wątki marginalne.

Spośród przeważających studiów przypadku warto wymienić prace poświęcone nowym formom zagospodarowania dawnych terenów wojskowych w Słubicach i w Cieszynie¹ oraz opracowanie ukazujące proces sukcesji funkcji terenów śródmiejskich w wybranych miastach

---

¹ L. Czarniecka-Markindorf, *Tereny powojkowe – szansa czy zagrożenie?*, w: *Recykling przestrzeni. Zagospodarowanie terenów poprzemysłowych i powojkowych*, red. J. Gleisenstein, J. Hess, M. Kalinowska, K. Kowala-Stamm, Collegium Polonicum, Ślubice 2002, s. 20–25; K. Kulczyńska, *Tereny powojkowe – nowe funkcje starych przestrzeni miejskich (przykład Słubic)*, w: *Nowe przestrzenie, ich organizacja i funkcje, XIX Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, red. I. Jażdżewska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006, s. 141–151; K. Kulczyńska, G. Basta, *Zmiana funkcji terenów powojkowych w Słubicach*, w: *Lokalne i regionalne problemy gospodarki przestrzennej III*, red. W. Gulczyński, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Biznesu w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski 2013, s. 279–299.

przygranicznych². Interesujące są również artykuły podnoszące problem rewitalizacji historycznych centrów miast Frankfurtu nad Odrą³ i Görlitz⁴. Warto również przytoczyć pracę poświęconą analizie struktury osadniczej wybranych miast podzielonych nad Odrą i Nysą Łużycką, w tym Frankfurtu, Görlitz oraz Guben⁵.

Pewne teoretyczne aspekty przestrzenno-funkcjonalne miast podzielonych wylaniają się z zagranicznych opracowań poświęconych w większości przykładom ośrodków stołecznych, które doświadczyły tak wyjątkowej formy podziału. Spośród nich należy przytoczyć studia porównawcze Belfastu, Bejrutu, Berlina i Jerozolimy, zorientowane głównie na konsekwencje przestrzenne podziału⁶. Warto wymienić również artykuł ukazujący historię rozwoju Nikozji, jej obecnej struktury przestrzennej, zwłaszcza zaś działań planistycznych podejmowanych na rzecz stworzenia bardziej zrównoważonego miasta⁷, a także opracowanie podnoszące zagadnienie wpływu granicy na poczucie tożsamości i wspólnej pamięci w Nikozji⁸. Cennych informacji dostarcza także praca zorientowana na rolę granicy w strukturze urbanistycznej wybranych miast podzielonych, stawiająca pytania o to, jak głęboko w tkankę miejską zakorzenia się granica, jak trwałym elementem krajobrazu pozostaje, i jak dalece marginalizuje dawne centralne obszary miejskie⁹. Z kolei interesujące odniesienie do izraelsko-palestyńskiego konfliktu stanowi omówienie dysproporcji przestrzennych podzielonej Jerozolimy (wschodnia i zachodnia część)¹⁰, jak również dyskusja nad planem ogólnym Jerozolimy (*Master Plan*), pierwszym kompleksowym

² K. Kulczyńska, *Nowe formy zagospodarowania przestrzeni miejskiej jako wyznacznik przemian społeczno-gospodarczych i sukcesji w miastach przygranicznych*, w: *Lokalne i regionalne problemy...*, s. 123–137.

³ A. Billert, *Rewitalizacja dawnego Starego Miasta w Frankfurt (Oder)*, w: *Odbudowa i rewitalizacja starych miast w Głogowie, Lubaniu, Polkowicach, Frankfurt (Oder), Görlitz i Kamenz*, red. A. Billert, Gmina Miejska Lubań, Lubań 2007, s. 79–99.

⁴ H. Wilke, *Miasto Görlitz przedstawia się*, w: *Odbudowa i rewitalizacja...*, s. 103–123.

⁵ F.D. Grimm, O. Weigel O., *Siedlungsstruktur und Zentrumsysteme westlich von Oder und Neiße. Historischer Hintergrund und Entwicklungstrend*, „Beiträge zur Regionalen Geographie” 1995, nr 38, s. 73–91.

⁶ G. Caner, F. Bölen, *Urban consequences of division in ‘divided cities’: a comparative perspective*, AESOP 26th Annual Congress, 11–15 July 2012, METU, Ankara; G. Caner, *Division and the City: Spatial Dramas of Divided Cities*, „Megaron” 2015, nr 10(4), s. 565–579.

⁷ D. Oktay, *An Analysis and Review of the Divided City of Nicosia, Cyprus and New Perspectives*, „Geography” 2007, s. 231–247.

⁸ P.M. Mehdiabadi, *Divided Cities*, „Agora Journal of Urban Planning and Design” 2015, s. 118–126.

⁹ W. Pullan, *Frontier urbanism: the periphery at the centre of contested cities*, „The Journal of Architecture” 2011, nr 16, s. 15–35.

¹⁰ W. Pullan, *The Space of Contested Jerusalem*, „Jerusalem Quarterly” 2009, nr 39, s. 39–50.

dokumentem określającym wspólne kierunki rozwoju wschodniej i zachodniej Jerozolimy¹¹.

Powyższe opracowania, rzucając światło na złożone problemy przestrzenno-funkcjonalne miast podzielonych na świecie, umożliwiły sformułowanie pewnych ogólnych wniosków, a w rezultacie opracowanie modelu wspólnych konsekwencji przestrzenno-funkcjonalnych w miastach, które doświadczyły rozbicia swojej struktury urbanistycznej przez granicę państwową. Ich analiza została poprzedzona przybliżeniem specyfiki miasta w kontekście naturalnych podziałów, jakie występują w jego przestrzeni i w kontraście do skrajnej sytuacji arbitralnego rozbicia jego tkanki granicą państwową. Kolejno omówiono wybrane uwarunkowania podziału miast granicą mające największy wpływ na rodzaj i specyfikę późniejszych konsekwencji przestrzenno-funkcjonalnych. Finalnie podjęto próbę sformułowania pewnych ogólnych wniosków, które, pomimo oczywistych różnic między analizowanymi miastami, nakreśliły wspólny schemat konsekwencji przestrzenno-funkcjonalnych, jakich doświadczają miasta na skutek rozłamów swojej struktury urbanistycznej.

GRANICE W PRZESTRZENI MIASTA VS MIASTO PODZIELONE GRANICĄ

Miasta stanowią konglomerat niezwykle złożonych zjawisk społecznych i gospodarczych oraz zapewniają stabilną platformę do tworzenia zbiorowej tożsamości. Będąc wypadkową ludzkich działań i doświadczeń, wyznaczają ramy wspólnych wspomnień, historii, miejsc i ludzi obejmujących życie publiczne oraz interakcje społeczne¹². Miasta żyją, doświadczają, tym samym stale podlegają zmianom, głównie o charakterze społeczno-ekonomicznym i funkcjonalnym. Zmiany te znajdują odzwierciedlenie w strukturze urbanistycznej. W ich rezultacie przestrzeń miejska stanowi złożoną mozaikę stref o różnej genezie, funkcji, charakterze zabudowy czy atrakcyjności, z mniej lub bardziej wyraźnie zaznaczonymi granicami, które stanowią nieodłączny element krajobrazu miejskiego. Są odzwierciedleniem segregacji społecznej lub kulturowej, urbanistyki, aktywności ludzkiej w przestrzeni, wyobrażeń itp. Nasuwa się więc wniosek, że każde miasto jest do

¹¹ F. Chiodelli, *The Jerusalem Master Plan: Planning into the Conflict*, „Jerusalem Quarterly” 2012, nr 51, s. 5–20.

¹² M.Ch. Boyer, *The city of collective memory: its historical imagery and architectural entertainments*, MIT Press, Cambridge, MA 1996.

pewnego stopnia podzielone. Można wręcz zaryzykować stwierdzenie, że miasto niepodzielne jest mitem i utopią, ponieważ zawsze składa się z różnych stref, mniej lub bardziej wyraźnie wyodrębnionych w przestrzeni.

Jednak w systemie osadniczym występują miasta podzielone „bardziej” niż inne. To miasta, które w przeszłości stanowiły integralną całość, zaś w procesie historycznym zostały rozerwane granicą państwową na dwa odrębne organizmy miejskie i które od momentu podziału należą do dwóch różnych systemów politycznych. Miasta te, w literaturze przedmiotu określane najczęściej jako miasta podzielone, doświadczyły najbardziej skrajnych czynników podziału wynikających z politycznych i ideologicznych opresji, w tym wojen i ich późniejszych konsekwencji geopolitycznych¹³. Wprowadzenie granicy politycznej w ich układ przestrzenny należy postrzegać jako niepożądaną i nieoczekiwaną ingerencję zarówno w wymiarze społeczno-gospodarczym, jak i funkcjonalnym oraz strukturalnym. Fizycznemu rozdarciu ich struktury przestrzennej towarzyszą zawsze skomplikowane procesy o charakterze narodowym, etnicznym, religijnym czy kulturowym, które zwykle przekładają się na różnice społeczno-ekonomiczne. Warto podkreślić, że obecność granicy w mieście wpływa też długofalowo na sposób wyrażania tożsamości tak wspólnotowej, jak i indywidualnej. Ten aspekt jest dodatkowo podkreślany poprzez lokalną architekturę i sposób traktowania granicy po każdej stronie podziału. Obecność tych niekwestionowanych problemów sprawia, że miasta podzielone stają się obszarami poważnych wyzwań społeczno-gospodarczych, ale także stanowią unikalne wyzwanie w projektowaniu urbanistycznym.

UWARUNKOWANIA PODZIAŁU MIAST GRANICĄ I JEGO PRZESTRZENNO-FUNKCJONALNE KONSEKWENCJE

Pośród miast podzielonych granicą polityczną można wskazać takie, których podział nastąpił na skutek silnych, długotrwałych i głęboko zakorzenionych konfliktów o podłożu narodowościowym, etnicznym, religijnym czy kulturowym, jak i takie, które zostały rozdarte na skutek odgórnych decyzji politycznych. W każdym z nich konse-

---

¹³ K. Kulczyńska, *Miasta podzielone jako przedmiot zainteresowań geografii oraz innych nauk*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna” 2013, nr 24, s. 47–65; M. Szalbot, *Spoleczno-kulturowa specyfika przygranicznych miast podwójnych Europy jako problem badawczy*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2011, t. 11, s. 141–152.

kwencji podziału mogą się różnić zarówno pod względem ich specyfiki, jak i skali. Analiza problemu wykazała, że najszersze spektrum przestrzenno-funkcjonalnych konsekwencji wprowadzenia w tkankę miejską granicy państwowej prezentują miasta, które podziału doświadczyły w warunkach ekstremalnych. Mowa zwłaszcza o miastach spornych, których historia od lat naznaczona była, i często nadal jest, konfliktami o podłożu narodowościowym, etnicznym czy religijnym. Przykłady takich ośrodków jaskrawo obrazują, jak dalece podział może zrujnować miasto, jego istotę i podstawy funkcjonowania niemal na wszystkich płaszczyznach. Oprócz nich jednak, w celu wyczerpania tematu pod uwagę wzięto również ośrodki, w których podział zachodził w odmiennych, mniej skrajnych warunkach, a odrębne części tych miast na przestrzeni lat doświadczyły różnych rodzajów współpracy zaś ich reintegracja stała się faktem bądź potencjalnie jest możliwa. Do analizy wybrano zatem takie miasta podzielone, które różnią się od siebie doświadczeniami historycznymi i politycznymi, których rozwój społeczno-gospodarczy przebiegał w odmienny sposób i w których uwarunkowania podziału znacznie się różnią.

Pod uwagę wzięto więc Jerozolimę, jako przykład miasta podzielonego w warunkach skrajnych, gdzie doszło do eskalacji ekstremalnych konfliktów etniczno-narodowych i religijnych, a zjednoczenie, do którego doszło ponad pół wieku temu, na wielu płaszczyznach nadal nie jest możliwe; Nikozję, ostatnią podzieloną stolicę, z bardzo niewielką interakcją między skonfliktowanymi dwoma narodami oraz ograniczonym ruchem transgranicznym, gdzie podział przyjął przewlekłą i radykalną formę; Berlin, jako przykład miasta, które doświadczyło podziału narzuconego przez odgórne, arbitralne decyzje polityczne pod koniec II wojny światowej i które odniosło znaczne sukcesy na drodze reintegracji struktury przestrzennej i społecznej; oraz Gubin – Guben, podzielony między Polskę i Niemcy w konsekwencji II wojny światowej, którego granice w różnych okresach cechował zmienny stopień przenikalności, w związku z czym poszczególne części doświadczyły pewnych form współpracy, a który obecnie cieszy się otwartymi granicami i próbami reintegracji.

Aby całościowo zrozumieć specyfikę i konsekwencje podziału granicą wyżej wymienionych miast, konieczne byłoby szersze przybliżenie ich charakterystyki społeczno-ekonomicznej, złożonej historii i ewolucji. Z braku miejsca skupiono się głównie na dwóch aspektach teoretycznych, podpierając je odpowiednimi przykładami. Po pierwsze, analiza wskazanych przykładów wykazała, że rodzaj i skala kon-

sekwencji przestrzenno-funkcjonalnego podziału miast granicą są wypadkową specyficznych dla każdego z nich uwarunkowań tego procesu, spośród których największe znaczenie mają te odnoszące się do istoty samej granicy. Sformułowano na tym polu pewne wnioski ogólne, które kolejno stały się punktem wyjścia do opracowania modelu przestrzenno-funkcjonalnych konsekwencji podziału miast granicą.

Do najważniejszych uwarunkowań podziału miast granicą wpływających na rodzaj i skalę konsekwencji o charakterze przestrzenno-funkcjonalnym zaliczono zatem:

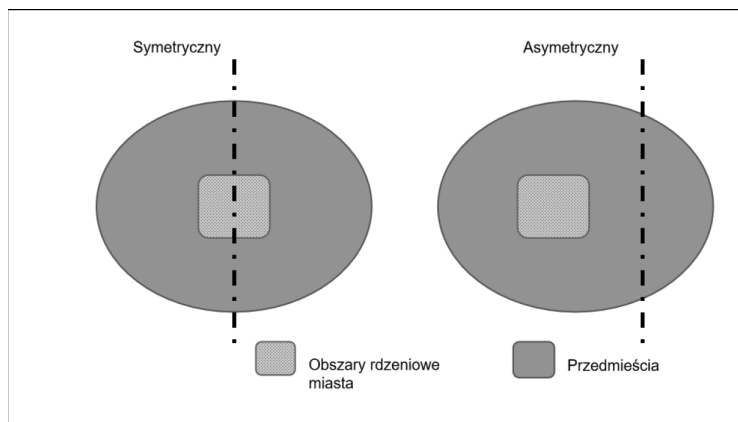
- Uwarunkowania polityczne podziału oraz stopień przenikalności granicy – im warunki polityczne prowadzące do rozgraniczenia są bardziej ekstremalne, a konflikt głębiej zakorzeniony, tym konsekwencje przestrzenne poważniejsze (aktywne działania wojenne *vs* odgórne umowy polityczne). Czynnikiem ten podnosi niezwykle ważny aspekt skali zniszczeń wojennych, stabilności i trwałości granicy. Jest ponadto silnie skorelowany ze stopniem przenikalności granicy, który im jest większy, tym przestrzenne konsekwencje podziału są mniej odczuwalne.

- Długość okresu, w którym miasto pozostaje w stanie podziału. Jest to ważny czynnik wpływający na stopień samodzielności wyodrębnionych na skutek podziału części dawnego ośrodka miejskiego, zwłaszcza na płaszczyźnie ekonomicznej, infrastrukturalnej czy społeczno-kulturowej. Im dłuższy, tym samodzielność ośrodków większa, a konsekwencje podziału mniej dotkliwe. Jest to jednak czynnik o charakterze łagodzącym, filtrującym. Nie wpływa na specyfikę konsekwencji, a jedynie na stopień ich niwelacji w czasie.

- Przebieg granicy w terenie (przebieg linii podziału). Czynnikiem ten prowadzi do daleko idących konsekwencji urbanistycznych. Możemy go rozpatrywać na dwóch płaszczyznach, jako:

- a) Czynnikiem wpływającym na strukturę podziału ośrodka miejskiego. Podział może mieć charakter symetryczny bądź asymetryczny. Kryterium to odnosi się wprawdzie przede wszystkim do wielkości populacji miejskiej po obu stronach granicy, jednak patrząc z perspektywy sposobu podziału przestrzeni miasta, a co za tym idzie również i funkcji, należy przyjąć, że kryterium to implikuje rodzaj i skalę trudności przestrzennych związanych z ilością zasobów pozostających pod jurysdykcją poszczególnych części i ich osobnych potencjałów w zakresie: infrastruktury technicznej (spójność i efektywność sieci komunikacyjnej, lokalizacja elektrociepłowni, oczyszczalni *etc.*), obecności instytucji społeczno-kulturalnych (szkoły wyższe, teatry, kina, biblioteki itp.) i przestrzeni publicznych (rynek, bulwary, promenady) oraz

poziomu rozwoju gospodarczego obu części miasta (gałęzie gospodarki, strefy przemysłowe itp.) (ryc. 1).

Ryc. 1. Możliwy przebieg linii podziału w miastach podzielonych

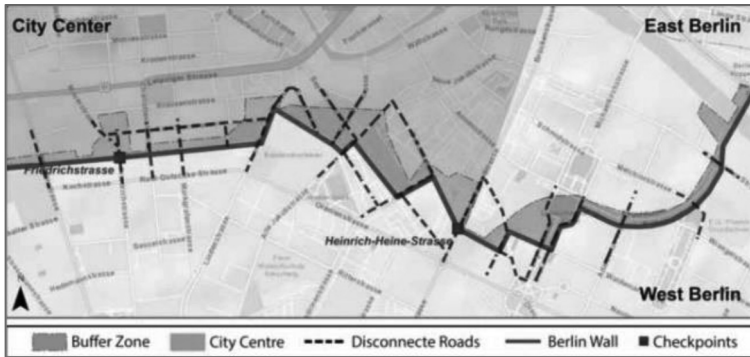
Źródło: K. Kulczyńska, *Miasta podzielone jako przedmiot zainteresowania geografii oraz innych nauk*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna” 2013, nr 24.

b) Sposób delimitacji granicy w terenie. Uwzględnia bądź nie, naturalne granice w przestrzeni miasta oraz jego indywidualne tendencje rozwojowe. Czynniki te w istotny sposób wpływają na rodzaj i skalę trudności związanych z przyszłym rozwojem przestrzennym ośrodków, wymuszając np. nowe kierunki rozwoju przestrzennego czy prowadząc do tzw. absurdów przestrzennych (np. pojawienia się znacznej liczby ślepych uliczek).

Łączna analiza powyższych uwarunkowań w odniesieniu do konkretnego ośrodka stanowi ważny punkt wyjścia do dalszych rozważań zorientowanych na przestrzeń miejską i jej funkcje w warunkach podziału. Umożliwia uchwycenie istotnych kwestii wpływających na rodzaj i skalę konsekwencji przestrzenno-funkcjonalnych, spośród których do najważniejszych zaliczyć należy:

- Zniszczenie układu miejskiego poprzez przerwanie ciągłości tkanki urbanistycznej i braki infrastrukturalne w poszczególnych jego częściach. Należy podkreślić, że rozdarcie struktury urbanistycznej granicą niszczy integralność miasta i zaburza podstawy jego funkcjonowania. W przypadku, gdy granica nie jest oparta na elementach krajobrazu przyrodniczego (np. rzece), w strukturze miasta pojawiają się sztuczne linie podziału nierzadko przecinające pola uprawne czy domostwa, a dawne ulice miejskie zamieniają się w ślepe uliczki, co wyraźnie prezentuje przykład Berlina (ryc. 2).

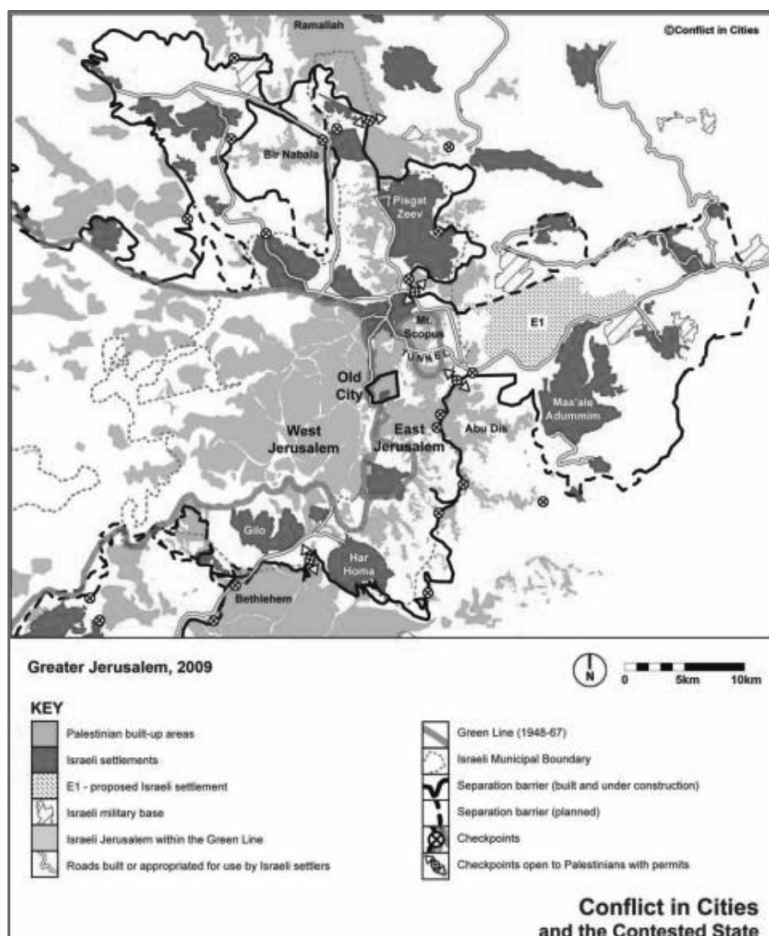
Ryc. 2. Przerwane arterie w centrum Berlina

Źródło: G. Caner, *Division and the City: Spatial Dramas of Divided Cities*, „Megaron” 2015, nr 10(4).

Ponadto każde miasto, które w przeszłości stanowiło spójny funkcjonalnie organizm, w momencie podziału doświadcza licznych dysfunkcji infrastruktury technicznej. Musi zmierzyć się z brakiem integralności i efektywności sieci komunikacyjnej, problemami związanymi z lokalizacją urzędów i obiektów technicznych oraz sieci przesyłowych świadczących niezbędne usługi dla danej jednostki przestrzennej w zakresie energetyki, dostarczania ciepła, wody, usuwania ścieków, odpadów *etc.* Wyzwaniem staje się deficyt obiektów, które stanowią materialną podstawę przekazu usług socjalnych i kulturalnych (szpitali, sądów, więzień, szkół i przedszkoli), obiektów kulturalnych (bibliotek, kin, teatrów, oper), obiektów sportowych (stadionów, hal widowiskowo-sportowych), instytucji administracji państwowej i przestrzeni publicznych (rynków, bulwarów, promenad). Sytuacja ta wymusza konieczność budowy urzędów i obiektów infrastruktury technicznej w celu zapewnienia samodzielności poszczególnym częściom miasta powstałym na skutek podziału, co stanowi znaczne obciążenie dla budżetu.

Wyjątkowy przykład na tym tle stanowi zjednoczona Jerozolima, w której dysproporcje infrastrukturalne w poszczególnych częściach miasta wynikają głównie z celowej polityki planistycznej rządu. Zorientowana jest ona m.in. na stworzenie tzw. pierścienia bezpieczeństwa, polegającego na budowie izraelskich osad na palestyńskich gruntach rolnych wschodniej Jerozolimy, mających na celu oddzielenie palestyńskich wiosek, ograniczenie ich wzrostu i przeciwdziałanie umacnianiu się ludności palestyńskiej. Tak więc, mimo iż zasieki między wschodnią a zachodnią Jerozolimą zniknęły, podziały miasta są w dalszym ciągu bardzo jaskrawe. Zjednoczenia Jerozolimy nie widać przede

wszystkim w infrastrukturze tak komunikacyjnej, jak i publicznej. Na mapie zjednoczonej Jerozolimy zauważyć można, że osady i wioski są wymieszane, ale jednocześnie celowo nie są ze sobą połączone drogami (ryc. 3). Wschodnia część miasta cierpi ponadto na chroniczny brak instytucji publicznych. Jednocześnie zlokalizowane w niej osady żydowskie są zaprojektowane jako odrębne i autonomiczne przedmieścia-sypialnie przypominające ufortyfikowane fortece, usytuowane zwykle na wzgórzach, skąd utrzymują pozycje dominujące. W rezultacie tej celowej segregacji zamiast jedności powstało niezwykle rozdrobnione miasto z wieloma wewnętrznymi wrogimi granicami.

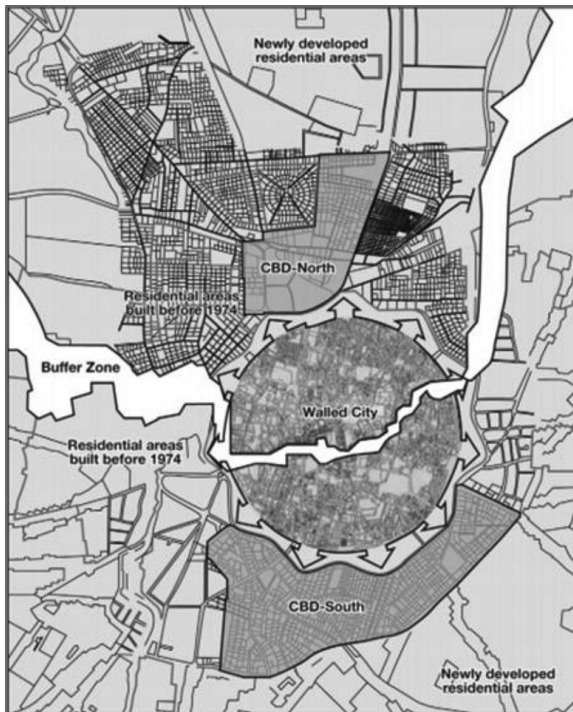

Ryc. 3. Jerozolima

Źródło: W. Pullan, *Frontier Urbanism: The Periphery at the Centre of Contested Cities*, „The Journal of Architecture” 2011, nr 16.

- Pojawienie się nowych tendencji rozwoju przestrzennego miast. W sytuacji podziału, na skutek rozsadzania struktury przestrzennej miasta od środka, dwa powstałe w rezultacie ośrodki mają zwykle ograniczone możliwości dalszego swobodnego rozwoju warunkowane dostępnością terenu i efektywnością powiązań funkcjonalnych. Powoduje to konieczność wypracowania nowych modeli wzrostu.

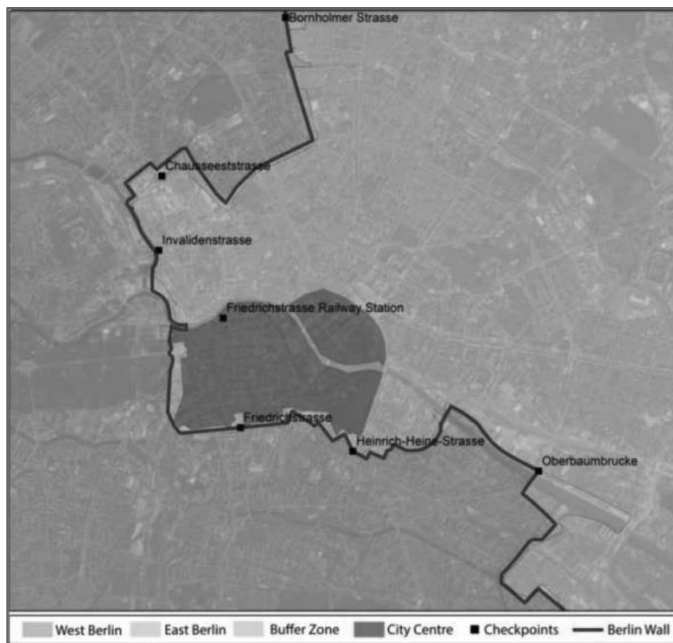
Przykładem może być chociażby Nikozja, w której wytyczenie Zielonej Linii, wyznaczającej zakres kontroli terytorialnej sił tureckich na północy i greckich na południu, doprowadziło do całkowitego zaburzenia dotychczasowych tendencji rozwojowych miasta, a w efekcie zniekształcenia jego struktury urbanistycznej. Strefa buforowa przecinając serce Starego Miasta, utworzyła martwy korytarz i nieodwracalnie zakłóciła spójność przestrzenną całego organizmu. Wpłynęła jednocześnie na zmianę kierunku ekspansji przestrzennej miasta, który do 1974 roku przebiegał na osi wschód–zachód, zaś po utworzeniu strefy buforowej skierował się na oś północ–południe, uciekając od linii podziału (ryc. 4).

Ryc. 4. Nikozja

Źródło: D. Oktay, *An Analysis and Review of the Divided City of Nicosia, Cyprus and New Perspectives*, „Geography” 2007.

Podobnie dużą zmianę tendencji i kierunków rozwoju struktury urbanistycznej po wprowadzeniu granicy zaobserwować można w Berlinie. Na skutek podziału historyczne centrum miasta (*Mitte*) i Centralna Dzielnica Biznesu (CBD) pozostały na wschodzie (ryc. 5).

Ryc. 5. Centrum podzielonego Berlina

Źródło: G. Caner, *Division and the City...*

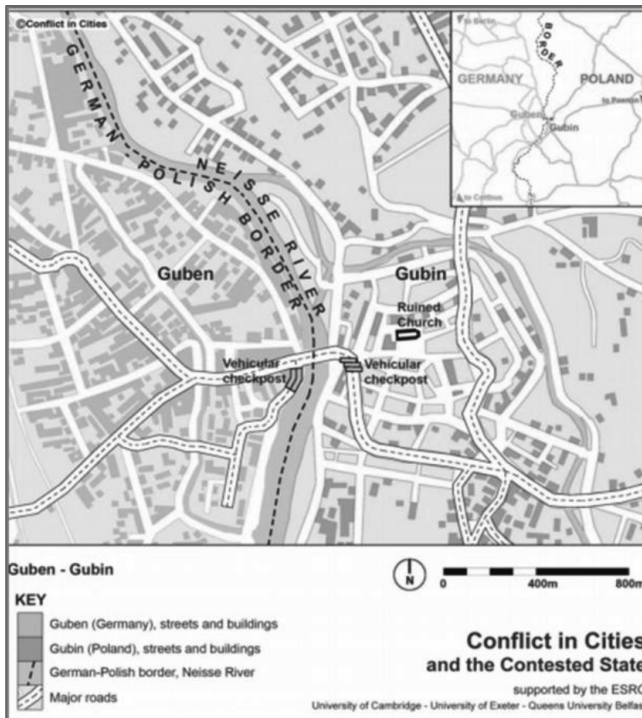
W efekcie Berlin Wschodni w dalszym ciągu rozwijał się koncentrycznie¹⁴, natomiast Berlin Zachodni musiał wykształcić nowy CBD. Dokonał tego, wykorzystując strefę zlokalizowaną wokół stacji kolejowej i zoo, która już wcześniej, przed podziałem, była wtórnym centrum handlowym z funkcjami handlowymi i rozrywką. W latach podziału, wobec braku historycznego centrum, w Berlinie Zachodnim rozwinęła się hierarchia miejsc centralnych, czyniąc tę część miasta policentryczną¹⁵.

Oprócz nowych kierunków ekspansji zewnętrznej miast, na skutek podziału, tudzież uwarunkowań do niego prowadzących, w struktu-

¹⁴ H.U. Schwedler, *The Urban Planning Context in Berlin: a City Twice Unique*, „Urban Planning and Cultural Inclusion” 2001, s. 24–41.

¹⁵ C. Ellger, *Berlin: Legacies of Division and Problems of Unification*, „Geographical Journal” 1992, vol. 158, nr 1, s. 40–46.

rze przestrzennej każdej z części dawnego ośrodka pojawić się mogą także znaczne dysproporcje gęstości zabudowy, czego przykładem jest chociażby Guben–Gubin. Analiza jego planu wskazuje na poważną asymetrię przestrzenną tych dwóch części miasta zlokalizowanych po obu stronach granicy (ryc. 6). W tym przypadku tereny miasta leżące po zachodniej stronie Nysy Łużyckiej, które stały się niemieckim Guben, stanowiły klasyczne robotnicze przedmieście, silnie uprzemysłowione i raczej niezdolne do samodzielnego funkcjonowania. Z kolei wschodnia część, przyznana po wojnie Polsce, ze względu na największe, prawie 80 proc. zniszczenia tkanki miejskiej, była trudna do zasiedlania. Do tej pory miasto, mimo otwartych granic, boryka się z deficytami, jakie odziedziczyło w schedzie po podziale. Historyczne centrum w Gubinie nie jest jeszcze odbudowane, a jego brak jako elementu łączącego oba miasta jest niezmiennie odczuwalny. Podejmowane są wprawdzie wspólne inicjatywy mające doprowadzić do większej spójności i atrakcyjności miasta, ale dramatycznej przeszłości nie sposób wymazać z jego tkanki urbanistycznej.

Ryc. 6. Guben–Gubin

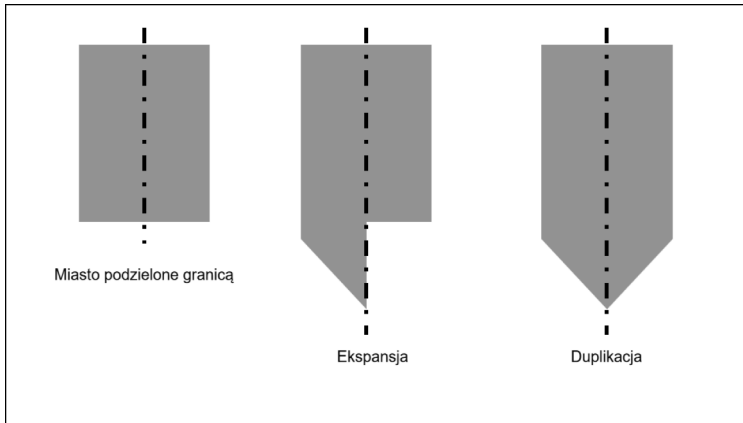
Źródło: W. Pullan, *Frontier Urbanism...*

- Relokacja funkcji i zmiana znaczenia przestrzeni miejskich. W zależności od sposobu podziału ośrodka w większym bądź mniejszym stopniu dochodzi do utraty centralnych funkcji rdzenia miejskiego i ich relokacji na tereny odsunięte od linii podziału, tym samym do marginalizacji przestrzennej terenów pierwotnie centralnych. Obszary, które w przeszłości były sercem miasta z ożywioną działalnością handlową i usługową, stają się często obszarami krawędziowymi. Strefy komercyjne odsuwają się od linii podziału. Powstają nowe centra, ponieważ stare są w środku lub częściowo zajęte przez strefę graniczną. Podział niszczy tym samym istotę miejsca, dewaluje jego znaczenie, reorganizuje i na nowo definiuje przestrzeń miejską bez uwzględnienia uwarunkowań historycznych rozwoju i powiązań funkcjonalnych ośrodka.

Bardzo dobrym przykładem tych następstw jest Nikozja, w której obecność strefy buforowej w istotny sposób osłabiła funkcje terenów rdzennych miasta, obniżając ich atrakcyjność, a tym samym wpływając na pogorszenie się warunków mieszkalnych i możliwości zarobkowych. Doprowadziło to do utraty wielu miejsc pracy, spadku liczby ludności i pogorszenia kondycji zabudowy starego miasta.

- Dążenie do duplikacji struktur funkcjonalno-przestrzennych. Proces podziału powoduje konieczność duplikacji wielu instytucji, obiektów, usług i obszarów użyteczności publicznej. Jest to kosztowne i często chaotyczne przedsięwzięcie. Świetnie obrazuje je przykład Nikozji, w której, wraz z odpływem ludności z centrum oraz zmianami politycznymi i społeczno-gospodarczymi, nastąpiło przyspieszenie rozwoju miasta poza jego murami, gdzie powstały nowe tereny mieszkalne oraz obsługujące je nowe obszary pełniące funkcje centralne.

Warto ponadto zauważyć, że tendencja duplikacji struktur utrzymuje się często nawet w warunkach, w których dwie części dawnego organizmu miejskiego osiągnęły już samodzielność funkcjonalną. Przykładowo, ekspansja, przesunięcie granicy administracyjnej miasta, powstanie nowych dzielnic po jednej stronie granicy, powoduje z reguły dążenie do „lustrzanego” powiększenia obszaru miasta także po jej drugiej stronie (ryc. 7). Jest to najlepiej czytelne w miastach, które zostały podzielone w sposób symetryczny, jak np. w Nikozji. Analiza jej planu zwraca uwagę na niemal idealną kopię lokalizacji nowych stref funkcjonalnych po obu stronach strefy buforowej – CBD, terenów handlowych czy nowych stref mieszkalnych (ryc. 4).

Ryc. 7. Zjawisko ekspansji oraz duplikacji funkcji i struktur przestrzennych po obu stronach miast podzielonych (Zipser, Ładysz 2014)

Warto jednocześnie zauważyć, że duplikacja struktur, prowadząca do swoistej dwubiegowości powstałych na skutek podziału ośrodków, może stanowić poważny problem w obliczu zjednoczenia i ponownego połączenia funkcji miejskich, co spośród analizowanych ośrodków było wyraźne zwłaszcza w Berlinie.

- Pogorszenie stanu budynków zwłaszcza w pobliżu stref granicznych. Może być to spowodowane zniszczeniami wojennymi, ale także wymianą ludności czy sytuacją ekonomiczną. W rezultacie w strefie przygranicznej pojawić się mogą ubogie dzielnice miasta, opuszczone domy, zakłady przemysłowe czy budynki infrastruktury. W Nikozji na przykład, na skutek demarkacji strefy buforowej, wiele obiektów przestało pełnić dotychczasowe funkcje i zostało opuszczonych (ryc. 8).

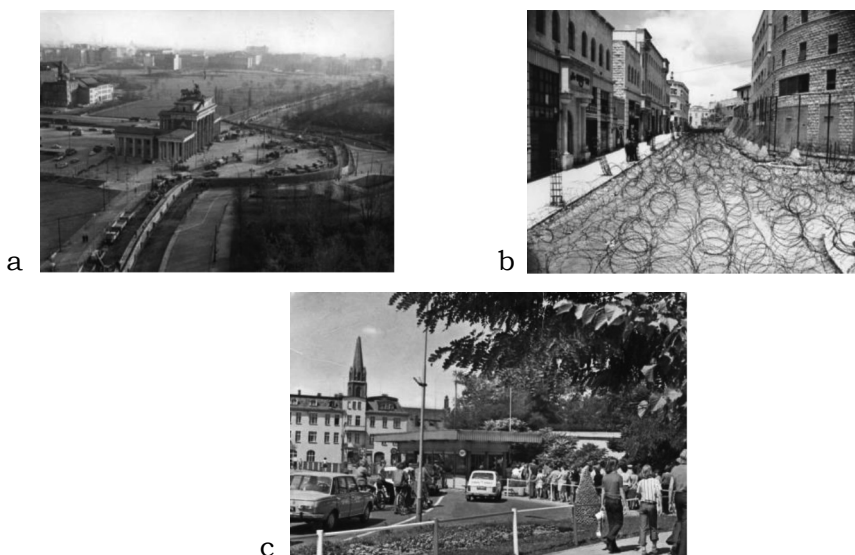
- Wzmocniona segregacja przestrzenna. Przemieszczenia ludności i wysiedlenia mogą prowadzić do wykształcania się homogenicznych etnicznie stref mieszkalnych tzw. enklaw etnicznych. Tereny przygraniczne jako najbardziej wrażliwe obszary konfliktu często zostają opuszczone przez dotychczasowych mieszkańców i zasiedlone przez ludność o niższym statusie ekonomicznym. W rezultacie segregacja przestrzenna często zbiega się w czasie z podziałami społeczno-ekonomicznymi (np. Jerozolima).

- Obecność krajobrazu granicznego w miastach. Najbardziej widocznymi artefaktami podziału w przestrzeni są mury, siatki, druty kolczaste, terminale, znaki i słupy graniczne stosowane do podkreślenia samego rozgraniczenia, ale także do modelowania percepcji i zachowań ludzi (ryc. 9).

Ryc. 8. Opuszczony port lotniczy w Nikozji

Źródło: <https://www.fly4free.pl/lotniska-zmiany/>.

Ryc. 9 a. Mur przy Bramie Brandenburskiej w Berlinie, źródło: <https://dziennikzachodni.pl>; b. Druk kolczaty w Jerozolimie oddzielający Żydów od Arabów, źródło: <https://wiadomosci.dziennik.pl>; c. Terminal na przejściu granicznym Gubin–Guben, źródło: <https://gubin.fotopolska.eu> [dostęp: 29 września 2019].

- Osłabienie funkcji administracyjnych, utrata prestiżu miasta. Miasta podzielone w większości tracą swoje zaplecze, stając się jednocześnie miastami położonymi peryferyjnie względem centrum kraju. Ponadto konieczność powielania obiektów publicznych, usług, systemów transportowych i infrastruktury oznacza ogromne marnotrawstwo zasobów. W efekcie gospodarki miast bardzo cierpią z powodu podziału, który znacząco obniża ich prestiż (np. Nikozja, Berlin).

- Pojawienie się wolnych terenów w strefie granicznej miasta (najczęściej w centrum) i problem ich zagospodarowania. W sytuacji podziału wolne tereny mogą się pojawić na skutek celowych działań wyburzeniowych mających oczyścić strefę przygraniczną. Przykładem może być Berlin czy Jerozolima, gdzie rozebrano budynki w celu uwolnienia przestrzeni pod wojskowe tereny graniczne. W przypadku zjednoczenia obszary te mogą stanowić rezerwy dla przyszłego zagospodarowania (najczęściej przeznaczane są pod infrastrukturę drogową).

Co ciekawe, w zjednoczonej Jerozolimie projekty drogowe są wykorzystywane jako narzędzia akcentujące istniejące podziały, a nie spajające tkankę miejską. Budowa drogi nr 1 stanowi być może największy wkład państwa w utrwalenie podziałów w mieście (ryc. 10).

Ryc. 10. Droga nr 1 w Jerozolimie

Źródło: W. Pullan *et al.*, *Jerusalem's Road 1*, „City” 2009, nr 11.

Projekt ten, mimo iż zrealizowany po 1967 roku, został tak zaprojektowany, że podkreśla podział z lat 1948–1967, kiedy Jerozolima była podzielona między Izrael i Jordanię. W efekcie droga nr 1 stanowi szczelną barierę, granicę dwóch światów obnażającą prawdę o działaniach państwa i planach reintegracji miasta. Jest narzędziem manipulacji podkreślającym ograniczenia i segregację przestrzenną¹⁶.

¹⁶ W. Pullan, P. Misselwitz, R. Nasrallah, H. Yacobi, *Jerusalem's Road 1*, „City” 2009, nr 11, s. 176–198.

WNIOSKI KOŃCOWE

Omówione uwarunkowania wpływające na przestrzenne konsekwencje rozdzielania miast granicą są złożone i często ze sobą powiązane. Łącznie analizowane pozwalają uchwycić specyficzne, indywidualne dla każdego ośrodka warunki podziału oraz przewidzieć potencjalne konsekwencje w aspekcie przestrzennym. Ponadto dobitnie podkreślają fakt, iż analizy konsekwencji przestrzennych nie można przeprowadzić bez uwzględnienia politycznych i strukturalnych uwarunkowań samego podziału oraz charakterystyki społeczno-ekonomicznej i infrastrukturalnej miasta.

Pomimo oczywistych różnic, jakie charakteryzują wspomniane miasta (obejmujących m.in. odmienne warunki rozwoju, czynniki polityczne, społeczno-ekonomiczne i fizyczne), które w toku historii zostały rozdarte granicą polityczną, wyłania się wspólny model przestrzennych konsekwencji o charakterze funkcjonalnym i strukturalnym. Należy go jednak traktować jedynie jako punkt wyjścia do dalszych rozważań i rozwijać w odniesieniu do nowych studiów przypadku.

Warto ponadto zauważyć że holistyczna analiza konsekwencji przestrzennych miast podzielonych jako punkt wyjścia powinna traktować spójność przestrzenno-funkcjonalną analizowanych ośrodków w okresie sprzed podziału i opierać się na analizie porównawczej planów przestrzennych w ujęciu historycznym. Powinna także odnosić się do wszystkich części urbanistycznych wyodrębnionych na skutek podziału organizmu miejskiego. Tylko holistyczne podejście do przestrzeni miasta podzielonego, które w przeszłości stanowiło jedność funkcjonalno-przestrzenną, pozwoli uchwycić złożoność problemów, z jakimi przyszło mu się zmierzyć na skutek skomplikowanej sytuacji geopolitycznej.

Podsumowując, autorka zakłada, że ilustracja wspólnych wzorców konsekwencji przestrzenno-funkcjonalnych podziału miast granicą może ułatwić wczesne rozpoznanie i zarządzanie tym procesem. Wysnute wnioski mogą przyczynić się do przyszłych badań, których celem jest zrozumienie struktury miast podzielonych i skonstruowanie skutecznych metod planowania i form zarządzania służących rozwiązywaniu lub przeciwdziałaniu problemom, z jakimi mierzą się te miasta.